

12. Papp János: Bakay Nándor indulása és politikai pályája a végső kudarcig. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1978., 265–295. p.
13. Ő nevezte így magát több tárcájában.
14. Közlemények. A szegedi ellenzéki központi bizottmánytól a választókhöz. Szeged, 1869., 4. p.
15. Nemzetgazdasági és népművelődési közlöny.
16. I–II. rész in. Tiszavidéki Újság 1869 október 17. részletes elemzése in: Vincze Edit: Az útkeresés évtizedei. Bp., Gondolat, 1977. 46. p.
17. B. N.: A magyarországi tanrendszer in. Tiszavidéki Újság, 1869. november 11., 2. p.
B. N.: A népoktatás érdekében in. Tiszavidéki Újság, 1870. március 20., 1. p.
18. „Az alkotmányos közélet válságai közt nincs veszesebb, mint midőn a többség nem kormányoz, de uralkodni kezd, s a midőn az ellenzékétől megtagadja a kormányképességet, midőn körülbelül azt mondja: rebellekkel nem alkudozók...” – B. N.: Néhány vonás országgyűléstünk közszelleméről in. Alföldi Iparlap, 1874. június 17., 2–3. p.
19. B. N.: A magyar nemzetgazdasági párt keletkezése, indoka, vezérelve és végcélja. Szegedi Híradó, 1875. március 19., 1. p.
20. Kossuth Lajos iratai IX. köt. 9–33.p. idézi Papp i. m.
21. Papp i. m.
22. Lázár György: Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira. Szeged, 1909., 188. p.

Csápek Ágnes

Kanizsa környékének boszorkányhiedelmei

Ha napjaink emberét megkérdeznénk: mi jut eszébe a hiedelmekről, bizonyára hamarabb gondolna asztrológiára, mágiára, ezotériára, vagy a szinkretista divatvallások rendszerére, esetleg mindennapos személyeiből fakadó hóbortos babonáira, mint a néphitre. Gyökere azonban mindegyiknek ugyanaz: az ember nyitottsága „a természet-feltettire”...

A hiedelem és a babonáság szinte egyidős az emberrel. Mindazt amit nem értett, amit nem tudott megmagyarázni, azokat a jelenségeket amik körülvették, saját módján próbálta értelmezni. Ezt bizonyítják a barlangrajzokon ábrázolt mitikus jelenetek, vagy a kutatások alkalmával feltárt kultikus jellegű tárgyak. Ez a hiedelemvilág, a „felfoghatatlan” közelsége. A korszerű mágiában a babona modernebb változatában ma is fellelhető, sőt azt is bátran mondhatjuk, hogy az ezredfordulóhoz közeledve a kuruzslás, a babona reneszánszát éli. Az ember vagy nem tud, vagy talán nem is akar megszabadulni a babonától, a hiedelmektől, hiába a tudomány megdöbbentő eredménye, újabbnál-újabb tudományos felfedezések, az emberbe úgy látszik a babona beleivódott. A néphit mégis egyszerűbbnek tűnik számomra. Az egyszerű ember sokkal közelebb áll a természethez, sokkal inkább a természettel és a természetben él, mint a modernizációtól megittasult szellem. Ezt az egyszerű őszinteséget kerestem mikor néprajzzal foglalkozva közelebb kerültem a faluhoz, annak lakóihoz és hiedelemvilágához.

Az egyszerű ember életmódja, szokásai egy – már csak a képzelet által felfogható – különleges világot varázsol elé. Fantáziákat megragadó témakört, a boszorkányhitet vizsgáltam szülőhelyemen (a bácskai) Kanizsán és környékén, elsősorban Adorjánon. Néptünk, így a bács-

kai nép hiedelemrendszerében is tekintélyes helyen szerepel a boszorkányhit. Falvaink életét a babonák, hiedelmek sajátos hálózata szötte át a múltban, de a babona, varázslat még századunk első felében is az emberek mindennapjaiban működő, életalakító erővel hatott.

Maga a boszorkány hiedelem hosszú múltra, több évszázadra tekint vissza, abból táplálkozik még ma is. Tudatunkban az ősi hiedelemképzetek fennmaradtak, de ha halványultak is, tovább hagyományozódnak generációról generációra. A régmúltban, de a közelmúltban is mindazokat boszorkányoknak tartották, akik rontással, gyógyítással vagy egyéb varázslatokkal foglalkoztak. Féltett tudásuk szigorú törvények szerint hagyományozódott át, s az egyszerű ember meg nem értve azt, gyakran babonás ködbe burkolta alakjukat, esetenként reálian, máskor viszont alaptalanul.

Ha ma tudományosan szeretnénk meghatározni a magyar néphit boszorkányát, a következőket írhatjuk le:

„A magyar boszorkányhit több rétegből tevődik össze: a boszorkány élő személy, akinek részint a paraszti gyakorlatban előforduló gyógyító és rontó tevékenység bizonyos vonásait, részint bizonyos természetfeletti képességeket tulajdonítanak.”

A rontásnak és gyógyításnak a múltban hivatásos specialistái voltak, (kiemelkedő képességű személyek) erre utalnak az első magyar történeti adatok is. Például Szent István is kitér törvényeiben a boszorkányokra.¹ A boszorkány szó ótörök eredetű.² Jelentése „nyomó”.³ A szóhoz fűződik a nyomasztó, szorongató hangulat, amely éjszaka nehezüil álmában az emberre. A szó fogalomkörébe tartoznak az igéz, bővöl, bájol szavak is.⁴ Hiedelmeink az idő múlásával dacoló maradandóságát tanúsítja az, hogy a boszorkányok mellett a hagyományban a varázserőnek egyéb birtokosai is élnek. Ilyen a táltos, a garabonciás (verboncás), a tudós vagy „tudományos”, a vajákos, a halottlátó, a jóvendőmondó, vagy „néző”, azaz a látnok.⁵

Az imént felsoroltak megfigyelhetők Bácskában és a mi vidékünkön, Kanizsán is. A boszorkány és a többi varázslóféle ugyanúgy élt és él „mint a falu népe, ugyanazok az íratlan törvények határozták meg életét, viselkedését, napi teendőit stb. A magyar néphit boszorkánya, varázslója lehet nő és férfi egyaránt. A boszorkány az ördög női változata, vagy az ördöggel cimboráló, természetfeletti erővel rendelkező személy.⁶ Sokszor tudtuk nélkül bélyegeztek meg „boszorkány” jelzővel egyes személyeket. Ehhez általában valamilyen rendellenességgel kellett születni. Például a burokban született, fél kezén vagy lábán hat vagy négy ujjal, vagy esetleg foggal születetteket tartották olyannak, akik „tudással” bírtak. Jellegzetessége lehet a szúrós fekete szem, vagy az orra nyergében összenőtt fekete bozontos szemöldök. Lehet rút, púpos, csúnya, görbe hátú meghajlott öregasszony, másszor kiemelkedő szépsége a meghatározó. Olykor betegsége is kiemelheti személyét, így az epilepszia, vagy nőknél a hisztéria.⁷ Ha egykét „tettét” felkapja a hír, amelyet a pletyka biztosít, akkor bekövetkezhet a kiközösítés is. Félnék tőle a neki tulajdonított természetfeletti erő miatt. Hogy még napjainkban is hitelesnek tűnő, érdeklődésre számíto hiedelemmondák, történetek szereplője a boszorkány, annak az oka, hogy bizonyos társadalmi körhöz tartozó idősebb személyek, akik még őrzik a már letűnőben lévő műveltségi állapot emlékét, életszemléletét, szokásait, a számukra érthetetlen jelenségeket boszorkánysággal próbálják megmagyarázni. Hitviláguk az őskortól örökölt „mélyrétegekből” tör fel és újabbnál újabb, hitelesnek tűnő élményelbeszélésekben élő alaknak formálják meg a rontó boszorkányt.⁸

A Bácskai Napló 1891. december 8-i számában „Boszorkány história” címen a következőket olvashatjuk:

„A múlt hó végén Ó-Kanizsán történt az a boszorkány história, amelynek egy szegény asszony esett áldozatául. Jellemző az eset arra nézve is, hogy parasztjaink mennyire megbíznak a XIX. század végén is 'javasasszonyoknak' nevezett vén banyák titkos hatalmában, dacára annak, hogy az iskolák és hatóságok egyaránt iparkodnak kiirtani a népből, az anyáról leányra öröklődő tudatlanságot.

Minden falusinak megvan a saját javasasszonya, aztán egyik-másiknak még öt falura szóló híre kerekedik néha. Ó-Kanizsán egy Nyilas Sándorné nevű szegény özvegyasszony makacs lábfejéről panaszkodott az ismerőseinek. Ezek azt tanácsolták neki, hogy csak a Sánta Tóninéhoz menjen, az bizonyosan meggyógyítja. A vénasszony elvállalta a gyógyítást, jutalmul jó reggelit és ebédet kötött ki magának. Nyilasné másnapra magához rendelte a banyát, és kettőjüknek megfőzött másfél liter kávé. Reggeli után Sántáné, aki gőzzel akarta a lábaját kihajtani, egy hordó vízbe ültette őt úgy, hogy csak a szeme volt kint a vízből. Azután letakarta egy paplannal, hogy a friss levegő ne férjen hozzá. Hiába jajgatott a beteg asszony hogy vegyék ki a fürdőből, a vén boszorkány nem hallgatott rá, mondván, hogy nincs másfél órája benne. A szomszéd szobában lakó cipészmeister hallotta a jajveszékést és amikor már megsokallta, berohant a szobába és kiemelte Nyilasnét a hordóból. A szerencsétlen már nem is lélegzett, mert a forró vízben minden végtagja megfőtt. A boszorkány nem is segített, mondván, hogy az asszony úgy is meghal. Azzal a legnagyobb nyugalommal otthagya. Az asszony borzasztó kínok között halt meg. A községi orvos szerint a banya mérget is töltött a beteg kávéjába.”⁹

Századunk határát átlépve, megérkezünk gyűjtésemhez. Az egyes történetek elbeszélőit tekintve deres haj, az évek örömét és bánatát arcába véssett ráncai, csillogó tekintetek, a munkától megkeményedett kezek, s e tenyerek által simított kötény vagy kendő képei villannak fel előttem. Közülük többen Kanizsán élnek, bár alkalmazkodtak a fejlettebb „organizációhoz”, gyökereik mégis a falu, a tanya életéből táplálkoznak. Ez adta a lehetőséget, hogy évtizedes hagyományokat örökítsenek át, ültessenek napjainkba és jutassanak el hozzám. Ezeket szeretném a következőkben bemutatni.

Ló képében a boszorkány

„Volt egy oromhegyesi asszony, akire azt mondták, hogy boszorkány, mert ló képében szokott megjelenni. Volt egyszer egy kovács, akit ez a boszorkány meg akart magának szerezni. Még a kovács feleségét is „megkínozta”, szegény asszony még bele is betegedett. A kovács egyszer visszajára fordította a kötőféket és a kilincsre akasztotta. Amikor ment volna ki a ló, beakadt a kötőfékbe és megpatkolta a lovat. Másnap hívták az asszonyhoz a kovácsot, mert a kezén és a lábán rajta volt a patkó. Így jöttek rá, hogy ki a boszorkány.”

A gonosz és a rontás elleni védekezések

„Félig kihajtott tarkababot kellett elültetni a küszöb alá, mert akkor a gonosz elkertüli a házat. A küszöb alá ezerjő füvet kellett beásni. Aratás végén búzagalászból díszít készítették és az ajtó fölé akasztották, de a vadrózsa is megfelelt a rontás ellen – így tartották a régiek.”

Szemmelverés

„Az anyuka tartotta a kisbabát, az asszony, aki ráolvasott, a tányért tartotta a baba felett és kilenc kanál vizet mért egy edényből a kisbabára. Közben a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet imádkozta. A Hiszekegy után így folytatta: Krisztus Jézus föllépett a fehér kőre, fehér kőről a márvány kőre. Arra ment három szűz. Az első azt mondta: olyan az Úr Jézus mint a szép fényességes csillag. A második azt mondta: Olyan az Úr Jézus, mint a szép fényességes csillag. A harmadik azt mondta: Olyan, mint a fényességes nap. Ekkor a három szűz elment, jött a boldogságos szent Szűz Mária. Amikor meglátta az Úr Jézust, azt kérdi: Mi történt szentséges fiam, hogy így megaláztattál? Semmi anyám, csak a szem megigézése. Hanem hozzá három marék vizet a Jordán vizéből és mosd meg az én szentséges szent fejemet. Amikor ezt kimondta, háromszor belenyúlt az edénybe és a kicsinek a fejétől a lába ujjáig végighúzta vizes kezét, háromszor egymás után és háromszor megitta a babát. Azután keresztet vetett és ezt mondta. Múljon el rólad a szemverés és többet ne legyél tőle beteg.”

A tehén megrontása

„A tehén amikő régön vérös tejet adott, úgy tartották, hogy még van rontva. Az asszonyok ijének ekevasat megmelegítették, oszt belé tették abba a vájúba, amibő a tehén ivott. Ekeszték a vassa ütni a vizet, oszt közbe aszt monták: „aki a mi tehenünket megrontotta azt a bódogságos Szűz Mária verje meg, oszt gyűjjön ide a kapunkhón beszéni. Verték tovább a vizet, amikő gyűtt az a valaki, oszt odaát a kapuhon, majd beszét: micsinátok? – így tutták meg, hogy ki vót a tehén megrontója.”

Szerelemvarázslás

„A Tréza néni is bűbájoskodott. A lányok ejártak hozzá, hogy szerelmüket megtarthassák. Azt köllött csinálnijuk, hogy a fiú bal lábnyomát össze köllött szönni (fődet, port), oszt a legkedvesebb zsebkendőjükbe bele kötni. Négy csomót köllött rá kötni. Kilenc napig a párna alá tenni, azon alunni. De nagyon akarni köllött a fíjút. Akkő az övé lehetött, ha pontosan úgy csináta ahogy a Tréza monta.”

A nyakfog gyógyításának módja

„Töröközöve a padkára fölátam, fogtam a töröközöt és elősző köröszöt vettem magamra, háromsző egymás után. Majd a gyerek fölött megfogtam a töröközöt, köröszöt vetöttem vele, emontam elősző a Miatyánkot, és az Üdvözlégyöt, utánna a töröközöt összecsavartam, utána kiráztam. Eszt háromsző ismétöttem meg. Majd a gyerökök nyaka alá töttem a töröközöt, oszt húsztam az állukat főfelé, szinte maj meg fűttak. (A nyakfog az amikor begyuladnak a mandulák, vagy fültömírgy gyulladása lesz a gyerekeknek.) Ezt addig csinátam amíg meg nem gyógyúttak a györökök.”

A történetek alakjai szokatlan tulajdonsággal, tudással rendelkeznek – ezek teszik őket éppen tudós emberekké, boszorkánnyá, „bűbájossá”. Ezekkel az adottságokkal férfi és nő egyaránt rendelkezhetett. A közlők többségénél a történeteket a közeli rokonoktól, ismerősöktől gyermekkorukban hallották, de személyes élményeik is főződnek egy-egy történethez. Arra a kérdésre, hogy a történetekben szereplő bűbájos tudományú, „ismeretlen asszony vagy férfi”

nevét az idő törölte-e ki az emlékezetből, vagy éppen a babonás félelem, mesélőim erre egyértelmű válasszal nem szolgáltak. Előfordult az is, hogy nem mondták ki a boszorkány nevét, vagy éppen nem emlékeztek rá. A boszorkány nevének elhallgatása arra enged következtetni, hogy a hiedelem szerint nem volt szabad kiejteni, hiszen esetleg ezzel megidézheték személyét.

Az elmondott rövid mesékben, történetekben a boszorkány átalakulásának formái: fekete macska, sárga macska, fekete kutya, szürke ló vagy fekete madár. Viszont olyan történetek is vannak, melyekben saját alakjukban jelenítik meg őket. Az esetek többségében rontani tudnak. Elveszik a tehén és más állat (pl. birka) hasznát, megverik szemmel az aprójóságot (baromfit, kismalacot), megrontják a lovakat, a tejet (fejés után megkeményedik a tej vagy éppen véres tejet ad a tehén). De okozhatnak betegséget, olykor halált is, vagy éjszaka az embereket fojtogatják („ráüt a mellre”, „nyomkotta az anyámat” stb.) Továbbá rontó műveletekhez tanácsot adhatnak (szerelem varázslás, legény megrontása). A rontás időpontja, napszakhoz viszonyítva nem határolható el élesen, vagyis ronthat nappal is és éjszaka is. Ha ló képében jelenik meg, akkor vagy gatyamadzaggal fogták meg, vagy kötőféket dobtak rá és ilyenkor megpatkolták, amelynek nyomai másnap meglátszottak az illető tenyerén, talpán. A boszorkány illetve más gonoszok, hogy megakadályozzák a házba való bejutásukat, a küszöbre vagy az ajtó elé a kalászával felfelé állították a söprűt, vagy aratás után a búzakaralászból készült koszorút tették a bejárati ajtó felé. Háziállatoknál, főleg baromfiknál, kismalacoknál húgyos söprűvel kellett megcsapkodni, vagy meg megköpködni. A rontás, vagy a károk okait többször a harag szította, de lehetett az irigység is stb.

Mindez csak rövid összefoglalója észrevételeimnek. Sőt azt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a rontást nem mindig a boszorkány idézte elő, hanem cselekedhette azt az egyszerű „hétköznapi” ember babonából vagy akár tudatlansága miatt. Minél kisebb a település, annál kifejezettebb az emberek hiszékenysége. A települések zártsága miatt az emberek mindennapi életének szerves tartozéka a babona. Bizonyos babonák, hiedelmek már csak az idősebbek emlékezetében maradtak meg, s ezek a történetek gyakran összerosódnak a szájhagyomány útján való átadás következtében, és terjedésükkel arányban variálódnak is. Bizonyos babonákról múlt időben beszélnek, de azért a kártya jóslás még mindig dívik. Hiába a technika fejlődése, hiába az információk áradata, hiába a szatelit antennák programáradata, amikor szinte nincs olyan napilap, hetilap vagy folyóirat, amelyik ne közölné éppen aktuális horoszkópot arra az adott napra vagy hétre. Mi mást táplál ez, ha nem a korszerű világunk babonáit, hiedelemvilágát, amelyek ősi, igazibb formában még fennmaradtak a falusi nép ajkán.

Adatközlők

1. *Ancsán Jolán*, háztartásbeli (65 éves);
2. *Csápek Gizella*, háztartásbeli (71 éves);
3. *Losoncz Borbála*, háztartásbeli (66 éves);
4. *Sóti András*, földműves (86 éves);
5. *Sarnyai Irén*, háztartásbeli (81 éves).

Jegyzetek

1. Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1977. 346. p.

2. Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya. Bp., 1986. 13. p.
3. Magyar Néprajzi Lexikon, 346. p.
4. Szendrey Ákos: i. m. 13. p.
5. Szendrey Ákos: i. m. 7. p.
6. Penavín Olga: Néprajzi tanulmányok. Értekezések, monográfiák sorozat 7. Újvidék, 1983. 185. p.
7. Szendrey Ákos: i. m. 8. p.
8. Penavín Olga: i. m. 185. p.
9. Bácskai Napló, Zombor, 1891. dec. 8.

Paróczy Sarolta

Kiskunhalasi népi öltözködés a múlt században

A városról röviden

I. e. kb. 4000 esztendővel alakult ki a mi vidékünkön a tiszai kultúra. A bronzkor jeleit i. e. 2000 körül fedezték fel. A lakosság száma megnő a bronzkor idején, öt különböző telep különböztethető meg ebből a korból.

A népvándorlások idején megfordultak itt a kelták, szarmaták, jazigok, rotolánok, alánok. 350 táján érkeztek ide a hunok, különféle germán törzsek: gótok, gepidák, longobárdok. Majd az avarok hódítják meg a területet.

A mongol támadások elől menekültek a kunok Magyarország területére, és IV. Béla uralkodása idején 1239-ben kaptak menedéket. Halasról az első írásos adat 1366-ból származik, mely szerint a kun Csorbán nemzetség kapitányának Halas volt a székhelye. A halasi táj ősi jellegét a vizek mellett a hatalmas kiterjedésű füves, ligetes puszták adták meg. A mocsaras vidék meghatározta a lakott terület kiterjedését. Maga a település is a környező tó jelzőjéről vette nevét.

Szörnyű pestisjárvány tizedelte meg Halas lakosságát 1475-ben, ezért Mátyás új népesség betelepítését engedélyezte. 1566-ban a krími tatárok felperzselték a várost, aminek következményeként elnéptelenedett a város, a megmaradt lakosok a mocsarak között, az említett tó egy szigetén találtak menedéket.

Ezen a vidéken is gyorsan terjedt a reformáció, 1592-ben a halasi reformátusok már latin iskolát létesítettek. 1664-től működik a mai gimnázium elődje, ami akkor a debreceni kollégium kihelyezett iskolája volt.

A viszontagságos török idők alatt csak Halas tudta magát fenntartani a Kiskunságban. A település a török császári kinstár városai közé tartozott: ún. khász-birtok volt.

1634-ből származik a város legrégebb pecsétje. 1703-ban a Rákóczi-felkelés tüze is felizzott Halason, egy csapat 1703. október 3-án ütött itt tábort.

Mária Terézia trónjának a megvédésére katonakiállítás köteleztek a városra. 1741-ben 37 lovas és 21 gyalogost állított ki a város. A királynő korúg Halas volt a kiskunok „fő széke”, ebben az időben kényszerült átadni ezt a funkciót Félégyháznak.

Az 1848-as törvények Halast önálló képviselőválasztási joggal ruházták fel. 1872-ben rendezett tanácsú várossá vált. Az etnikai önkormányzat megszűnésével 1876-ban Pest-